

ĐỊA DANH HÀNH CHÍNH BẮC KÌ

QUA TÀI LIỆU VÀ
TƯ LIỆU THỜI KÌ
THUỘC ĐỊA

ĐỊA DANH HÀNH CHÍNH BẮC KÌ

QUA TÀI LIỆU VÀ
TƯ LIỆU THỜI KÌ
THUỘC ĐỊA

CỤC VĂN THƯ VÀ LƯU TRỮ NHÀ NƯỚC
TRUNG TÂM LƯU TRỮ QUỐC GIA I

CỤC VĂN THƯ VÀ LƯU TRỮ NHÀ NƯỚC
TRUNG TÂM LƯU TRỮ QUỐC GIA I

ĐỊA DANH HÀNH CHÍNH BẮC KÌ

QUA TÀI LIỆU VÀ
TƯ LIỆU THỜI KÌ
THUỘC ĐỊA

NHÀ XUẤT BẢN DÂN TRÍ

ĐỊA DANH HÀNH CHÍNH BẮC KÌ

QUA TÀI LIỆU VÀ
TƯ LIỆU THỜI KÌ
THUỘC ĐỊA

ĐỊA DANH HÀNH CHÍNH BẮC KÌ QUA TÀI LIỆU VÀ TƯ LIỆU THỜI KÌ THUỘC ĐỊA

CỤC VĂN THƯ VÀ LƯU TRỮ NHÀ NƯỚC
TRUNG TÂM LƯU TRỮ QUỐC GIA I

ĐỊA DANH HÀNH CHÍNH BẮC KÌ

QUA TÀI LIỆU VÀ
TƯ LIỆU THỜI KÌ
THUỘC ĐỊA

NHÀ XUẤT BẢN DÂN TRÍ

ĐỊA DANH HÀNH CHÍNH BẮC KÌ
Qua tài liệu và tư liệu thời kì thuộc địa

CỤC VĂN THƯ VÀ LƯU TRỮ NHÀ NƯỚC
TRUNG TÂM LƯU TRỮ QUỐC GIA I

Chịu trách nhiệm công bố

Ths. Trần Thị Mai Hương
Giám đốc Trung tâm Lưu trữ quốc gia I

ĐỊA DANH HÀNH CHÍNH BẮC KÌ
Qua tài liệu và tư liệu thời kì thuộc địa

Ban Biên soạn

Đỗ Hoàng Anh (*Chủ biên*)
Hoàng Thị Hằng
Bùi Thị Hệ
Nguyễn Thị Thu Trang

CỤC VĂN THƯ VÀ LƯU TRỮ NHÀ NƯỚC
TRUNG TÂM LƯU TRỮ QUỐC GIA I

ĐỊA DANH HÀNH CHÍNH BẮC KÌ
Qua tài liệu và tư liệu thời kì thuộc địa

Tập 1

Tựa

Địa giới hành chính là không gian được xác lập do nhu cầu quản lý lãnh thổ của nhà nước. Việc xác lập ấy nhằm mục đích hàng đầu là quản lý xã hội (cư dân) một cách hiệu quả nhất và khai thác tốt nhất các tiềm năng kinh tế trên địa bàn, đồng thời cũng tạo mối liên kết chặt chẽ giữa các đơn vị khác trong hệ thống hành chính của quốc gia. Vì thế, việc phân định và quản lý địa giới hành chính luôn là một công việc hệ trọng của nhà nước và có tác động đến mọi cư dân.

Qua thời gian, các triều đại, các chế độ chính trị nhà nước, việc phân định này vừa được dựa trên những nguyên lý đúc rút từ kinh nghiệm quá khứ, vừa đáp ứng thực tế những thay đổi sống động qua mỗi thời kì lịch sử. Nhận thức được quá trình ấy cũng giúp ích nhiều cho những yêu cầu của công tác quản lý xã hội hiện tại. Trên phương diện ngôn ngữ cũng như khoa học quản lý, việc đúc rút kinh nghiệm của quá khứ trong định danh và phân định không gian hành chính rất có giá trị.

Một trong những nguồn tài liệu quan trọng liên quan đến lĩnh vực này hiện đang được lưu giữ tại các lưu trữ quốc gia trực thuộc ngành Nội vụ quản lý.

Gần đây, việc nghiên cứu địa danh hành chính rất được quan tâm trên cơ sở những thành tựu của các công trình nghiên cứu, thống kê, trong số đó có các ấn phẩm của ngành lưu trữ mà lần này, Trung tâm Lưu trữ quốc gia I cho ra mắt cuốn sách *Địa danh hành chính Bắc Kỳ qua tài liệu và tư liệu lưu trữ thời kì thuộc địa*.

Đây là tuyển tập các văn bản, tài liệu lưu trữ về địa danh và địa giới hành chính dưới thời Pháp thuộc ở các tỉnh Bắc Kỳ. Được sưu tập và biên soạn công phu, cuốn sách mà các bạn đang cầm trên tay là một công cụ tham khảo rất giá trị để tiếp cận các thông tin khai thác từ tài liệu lưu trữ đáng tin cậy, một cách có hệ thống liên quan đến địa danh hành chính của các tỉnh Bắc Kỳ trong thời kì lịch sử mang tính chất bản lề, chuyển từ thời kì quản lý mang tính chất truyền thống dưới thời quân chủ đến thời Pháp thuộc với những thay đổi rất cơ bản về nền tảng hạ tầng, kinh tế,

văn hóa xã hội, cư dân và phương cách quản lí xã hội thuộc địa nhưng mang nhiều yếu tố hiện đại mà sau này chúng ta vẫn kế thừa một cách «có phê phán».

Với bố cục chặt chẽ và cách diễn đạt khoa học, lại tiếp cận được những nguồn sử liệu từ hệ thống lưu trữ đáng tin cậy... tôi tin rằng cuốn sách sẽ là sự bổ sung phong phú vào hiểu biết của chúng ta về hệ thống hành chính mà người Pháp đã xác lập trên đất nước ta trong một thời kì lịch sử quan trọng bởi những thay đổi mang giá trị kế thừa. Điểm đặc biệt nữa trong cuốn sách là bên cạnh nội dung tài liệu lưu trữ phong phú đã được dịch tóm tắt, các bản gốc tài liệu, bản vẽ..., một số danh mục các địa danh cụ thể (chữ Quốc ngữ, chữ Hán và chữ Pháp) cũng được giới thiệu tới độc giả trong cuốn sách. Nội dung cuốn sách được giới thiệu một cách khách quan từ thông tin tài liệu lưu trữ. Do vậy, chắc hẳn, đây sẽ là một trong các nguồn sử liệu quan trọng phục vụ các công trình nghiên cứu về địa chí nói chung và địa danh nói riêng.

Bên cạnh nhiều ưu điểm, cuốn sách khó tránh những thiếu sót và hạn chế nhất định, chủ yếu do chưa thể khai thác hết những giá trị vốn có của tài liệu lưu trữ cũng như những “khoảng trống” do mất mát, thiếu hụt của hệ thống lưu trữ lịch sử, và đương nhiên một phần do hạn chế khi xử lí những thông tin của một thời kì đã qua, ví như khi dịch những thuật ngữ hành chính vốn liên quan đến chữ Hán và tiếng Pháp đương thời. Các soạn giả và Trung tâm Lưu trữ quốc gia I mong mỗi được bạn đọc am hiểu đóng góp ý kiến.

Với những giá trị đó, tôi tin rằng cuốn sách *Địa danh hành chính Bắc Kỳ qua tài liệu và tư liệu lưu trữ thời kì thuộc địa* ra mắt sẽ góp phần cung cấp thêm một nguồn tư liệu hữu ích và được quý độc giả đón nhận nồng nhiệt.

Hà Nội, Thu 2023

DƯƠNG TRUNG QUỐC

Lời giới thiệu

Xét từ các góc độ ngôn ngữ, địa lí, lịch sử và văn hoá, “địa danh” (*toponym*, hoặc đơn giản là *place-name*) là thực thể tồn tại có tính phổ biến về không gian và tính đa biến về thời gian. Chính tính phổ biến và đa biến ấy đã khiến cho vấn đề địa danh trở nên phức tạp đến mức có nhu cầu hình thành một phân ngành khoa học nghiên cứu về địa danh, gọi là “địa danh học” (*toponymy*, *toponymics*, hoặc *toponomastics*), chuyên nghiên cứu các khía cạnh liên quan đến địa danh như nguồn gốc, ý nghĩa, loại hình, phương thức sử dụng... Nghiên cứu địa danh không chỉ làm sáng tỏ khía cạnh ngôn ngữ của địa danh, mà còn đóng góp vào việc hình thành bức tranh chung về một vùng đất cụ thể nào đó trong các giai đoạn lịch sử khác nhau. Tầm quan trọng của việc tìm hiểu địa danh là tiền đề thu hút nhiều học giả trên thế giới cũng như ở Việt Nam đi sâu vào lĩnh vực địa danh học từ các khía cạnh lí thuyết và ứng dụng.

Ở Việt Nam, lĩnh vực địa danh học có ba nhóm công trình nghiên cứu chủ yếu. Thứ nhất là nhóm các công trình có tính chất lí thuyết, xây dựng khuôn khổ ngành địa danh học Việt Nam; nhóm này xuất hiện muộn và chưa có nhiều về số lượng, trong đó có thể kể đến một số cuốn sách hay được trích dẫn như hai quyển sách *Địa danh Việt Nam* (Hà Nội: Nxb. Giáo dục, 1993) và *Một số vấn đề địa danh học Việt Nam* (Hà Nội: Nxb. Đại học Quốc gia Hà Nội, 2008) cùng của tác giả Nguyễn Văn Âu, hay cuốn *Địa danh học Việt Nam* (Hà Nội: Nxb. Khoa học xã hội, 2006) của tác giả Lê Trung Hoa. Thứ hai là nhóm các công trình khảo cứu cụ thể về một hoặc một nhóm địa danh trên một khu vực hành chính, thường được công bố dưới dạng bài nghiên cứu, luận văn, luận án và sách (vì nhóm này có số lượng khá nhiều và quá chi tiết nên xin miễn nêu cụ thể).

Nếu hai nhóm kể trên có tính chất của những công trình nghiên cứu lí thuyết và khảo cứu trường hợp cụ thể, thì nhóm thứ ba thiên về tính chất ứng dụng, đó là các công trình có dáng dấp của những “bộ sưu tập” về địa danh và địa danh hành

chính, thoáng trông tưởng chừng đơn giản, kì thực tiềm ẩn trong đó là công phu kê cứu, sắp xếp, chỉnh lí của tác giả các công trình ấy. Cuốn sách chuyên biệt về địa danh được biên soạn trong thời trung đại là cuốn *Các trấn tổng xã danh bị lãm* 各鎮總社名備覽 (Quan sát toàn bộ tên các trấn, tổng, xã) là sách Hán Nôm lưu tại Viện Nghiên cứu Hán Nôm, kí hiệu A.570/1-2, đã được Dương Thị The và Phạm Thị Thoa khảo cứu, biên dịch, xuất bản dưới tên sách *Tên làng xã Việt Nam đầu thế kỉ 19* (Hà Nội: Nxb. Khoa học xã hội, 1981). Trong thời trung đại và thời Pháp thuộc ở Việt Nam, các công trình địa danh học thuộc nhóm thứ ba này thường có sự giao dung với các lĩnh vực địa chí học và địa lí học lịch sử, khó có thể tách biệt rạch ròi, như những phần ghi chép về địa danh trong *An Nam chí lược* 安南志略 của Lê Tắc, *Dư địa chí* 輿地志 của Nguyễn Trãi, *Lịch triều hiến chương loại chí* 歷朝憲章類志 của Phan Huy Chú, *Đại Nam nhất thống chí* 大南一統志 của Quốc sử quán triều Nguyễn, *Nomenclature des communes au Tonkin* (Danh mục làng xã Bắc Kỳ) của Ngô Vi Liễn... mà phần nhiều đã được biên dịch, xuất bản. Trong thời gian gần đây, rất nhiều công trình biên khảo có tính chất từ điển về địa danh đã được biên soạn và công bố bằng tiếng Việt, như: *Từ điển từ nguyên địa danh Việt Nam* (Hà Nội: Nxb. Văn hóa thông tin, 2013) của Lê Trung Hoa, *Từ điển địa danh văn hóa lịch sử Việt Nam* (Hà Nội: Nxb. Giáo dục Việt Nam) do Nguyễn Như Ý chủ biên, *Từ điển địa danh lịch sử Việt Nam* (Hà Nội: Nxb. Giáo dục, 2007) do Đinh Xuân Lâm chủ biên, *Sổ tay địa danh Việt Nam* (Hà Nội: Nxb. Đại học Quốc gia Hà Nội) của Đinh Xuân Vịnh, *Tên làng xã và địa dư các tỉnh Bắc Kỳ* (Hà Nội: Nxb. Văn hóa thông tin) của Ngô Vi Liễn, *Từ điển địa danh hành chính Nam Bộ* (Hà Nội: Nxb. Chính trị quốc gia, 2008) của Nguyễn Đình Tư..., tất cả cho thấy sự một dòng chảy liên tục trong khoa địa danh học ở Việt Nam từ truyền thống đến hiện tại.

Một trong những cơ quan nhà nước đóng vai trò quan trọng nhất trong việc biên soạn và công bố các bộ sưu tập tài liệu địa danh Việt Nam là Cục Văn thư và Lưu trữ nhà nước, mà cụ thể hơn là Trung tâm Lưu trữ quốc gia I - một đơn vị trực thuộc Cục Văn thư và Lưu trữ nhà nước. Với thế mạnh của một cơ quan lưu trữ cấp quốc gia, Cục Văn thư và Lưu trữ nhà nước đã tổ chức biên soạn và công bố nhiều bộ sưu tập tài liệu địa danh làng xã ở Việt Nam. Có thể kể đến cuốn sách *Địa danh và tài liệu lưu trữ về làng xã Bắc Kỳ* (Hà Nội: Nxb. Văn hóa thông tin, 1999) của nhóm tác giả Vũ Thị Minh Hương, Nguyễn Văn Nguyên, Philippe Papin là danh mục địa danh các tỉnh Bắc Kỳ qua tài liệu lưu trữ thời kì Pháp thuộc, cuốn sách này đã được giới học thuật chào đón và sử dụng rộng rãi. Gần đây, Trung tâm Lưu trữ quốc gia I tổ chức biên soạn và xuất bản bộ sách tương đối đồ sộ dưới

nhan đề *Địa danh làng xã Việt Nam qua tài liệu địa bạ triều Nguyễn* (Hà Nội: Nxb. Hà Nội, 2018-2021) bao gồm 4 tập dày dặn lần lượt đề cập đến địa danh ở 4 khu vực Bắc Kì, Bắc Trung Bộ, Nam Trung Bộ và Nam Kì.

Tiếp nối những công trình kể trên, Trung tâm Lưu trữ quốc gia I đã tổ chức biên soạn cuốn sách nhan đề *Địa danh hành chính Bắc Kì qua tài liệu và tư liệu lưu trữ thời kì thuộc địa*. Tiếp tục phát huy thế mạnh của tài liệu và tư liệu lưu trữ hiện lưu tại Trung tâm, Ban biên soạn sách này đã tìm kiếm và chắt lọc thông tin từ các văn bản quản lí hành chính nhà nước thời Pháp thuộc liên quan đến việc thành lập, tách nhập, đổi tên các đơn vị hành chính. Bên cạnh đó, Ban biên soạn cũng tập hợp các danh mục đơn vị hành chính theo từng tỉnh theo thông tin, kèm theo một số bản đồ, tài liệu xác định ranh giới giữa các đơn vị hành chính... Những tài liệu và tư liệu lưu trữ kể trên đã được chỉnh lí, sắp xếp, biên soạn lại dưới dạng một bộ sách tập hợp thông tin về địa danh hành chính Bắc Kì.

Về cấu trúc, cuốn sách chia theo đơn vị cấp tỉnh đương thời, bao gồm 29 đơn vị, sắp xếp theo thứ tự tên gọi của đơn vị tỉnh, từ Bắc Giang đến Yên Bái. Trong mỗi tỉnh lại bao gồm ba phần: phần *Tiểu dẫn* giới thiệu ngắn gọn về lịch sử và diện tích của tỉnh; phần *Nội dung tài liệu* là phần chính yếu, tập hợp các tài liệu và tư liệu lưu trữ được chỉnh lí, sắp xếp, chú thích để tiện cho độc giả tìm kiếm và tra cứu; phần *Tài liệu minh họa* bao gồm bản đồ và một số danh mục làng xã.

Về nội dung, cuốn sách cung cấp danh sách những địa danh hành chính Bắc Kì trong khoảng thời gian cách ngày nay chừng một thế kỉ. Độc giả với mục đích *tra cứu* có thể tìm thấy những thông tin cụ thể về địa danh hành chính các cấp, có dẫn nguồn tài liệu lưu trữ đương thời, nên có tính khả tín. Độc giả với mục đích *nghiên cứu* có thể đúc rút được những đặc trưng ngôn ngữ và văn hóa trong cách đặt tên những vùng đất, từ cách gọi theo ngôn ngữ bản địa đến sự Hán-Việt hóa địa danh (hiện tượng Hán hóa các tên Nôm), từ cách gọi tên đất bằng ngôn ngữ của đồng bào các dân tộc thiểu số đến tên đất, tên đường phố bằng Pháp văn... Những điều này góp phần tạo nên một bức tranh đa sắc về địa danh Việt Nam đầu thế kỉ 20, ở đó có yếu tố truyền thống và hiện đại, có phong vị bản địa và ngoại nhập, có sự đa dạng về ngôn ngữ và văn tự.

Tài liệu lưu trữ của một thế kỉ trước đây về địa danh làng xã Bắc Kì được ghi chép bằng nhiều loại hình văn tự, bao gồm chữ Hán, chữ Nôm, chữ Quốc ngữ, chữ Pháp, với cách ghi chính tả (đặc biệt là với chữ Quốc ngữ và chữ Nôm) chưa thống nhất giữa các tài liệu đó với nhau, cũng như chưa thống nhất so với quy chuẩn chính tả địa danh hiện nay. Nhiều địa danh có trong tài liệu lưu trữ đương thời

LỜI GIỚI THIỆU

nhưng hiện nay đã thay đổi hoặc biến mất mà chưa thể xác định rõ ràng. Những điều này đã gây ra không ít khó khăn cho Ban biên soạn trong quá trình làm việc, dù đã có những nỗ lực tra cứu nhưng đành phải để tồn nghi với một số trường hợp chưa thể minh định, chờ các bậc thức giả khảo cứu bổ sung.

Cuốn sách này có thể mạnh ở khía cạnh *diện*, tức là cung cấp cái nhìn bao quát về hệ thống địa danh hành chính Bắc Kỳ, hơn là ở khía cạnh *điểm*, bởi nhiệm vụ chính của cuốn sách không phải là đi sâu khảo cứu từng địa danh cụ thể. Tuy vậy, tôi tin rằng cuốn sách này là một đóng góp đáng trân trọng đối với lĩnh vực địa danh học Việt Nam, có thể cung cấp nhiều thông tin hữu ích cho độc giả từ nhiều khía cạnh khoa học như ngôn ngữ, văn hoá, lịch sử, địa lí...

Trân trọng giới thiệu cuốn sách *Địa danh hành chính Bắc Kỳ qua tài liệu và tư liệu lưu trữ thời kì thuộc địa* tới quý vị độc giả.

Hà Nội, tháng 6 năm 2023

NGUYỄN TUẤN CƯỜNG

LỜI DẪN

Đối với các địa danh bằng tiếng nước ngoài là tên riêng vẫn được giữ nguyên: Ví dụ: đại lộ Rollandes, phố Paul Bert.

Đối với các đơn vị hành chính cấp xã, các thành tố chung của địa danh dùng không thống nhất trong tài liệu gốc. Hai thành tố *xã / làng* xuất hiện trong tài liệu tiếng Việt và *commune / village* trong tài liệu tiếng Pháp cùng để chỉ đơn vị hành chính cấp xã trong hệ thống các đơn vị hành chính. Để tôn trọng cách dùng trong tài liệu gốc, Ban Biên soạn thống nhất sử dụng thành tố *xã* hoặc *làng* theo nguyên gốc tài liệu tiếng Việt. Đối với tài liệu gốc tiếng Pháp, các thành tố *commune* được dịch thống nhất là *xã* và *village* được dịch thống nhất là *làng*.

Địa danh *Tonkin* trong tài liệu được thống nhất chuyển dịch là Bắc Kỳ trong cuốn sách này.

Trung tâm Lưu trữ quốc gia I cho ra mắt Cuốn sách *Địa danh hành chính Bắc Kỳ qua tài liệu và tư liệu lưu trữ thời kì thuộc địa* với mục đích giới thiệu tới công chúng một cuốn sách tra cứu. Cuốn sách này là tuyển tập các văn bản, tài liệu lưu trữ liên quan đến chủ đề địa danh hành chính và các vấn đề liên quan đến địa danh như tổ chức hành chính, địa giới hành chính, ý nghĩa tên gọi, đặc điểm tự nhiên, xã hội cũng như quá trình thay đổi xã hội dưới thời Pháp thuộc ở các tỉnh Bắc Kỳ.

Đặc biệt, Ban Biên soạn xin chân thành cảm ơn Nhà sử học Dương Trung Quốc, TS Nguyễn Tuấn Cường vì những đóng góp quý báu giúp cuốn sách được hoàn thiện ra mắt độc giả.

Trong quá trình thực hiện, những người biên soạn cuốn sách này chắc chắn không thể thu thập đầy đủ được toàn bộ các tài liệu và tư liệu lưu trữ về chủ đề này. Việc xác định các tên gọi cũng còn những thiếu sót, chưa thể đáp ứng được hết mong muốn của người đọc. Ban Biên soạn mong nhận được sự góp ý bổ sung cho cuốn sách để những lần tái bản sau có thể hoàn thiện hơn.

Đỗ Hoàng Anh

Mục lục

ĐỊA DANH HÀNH CHÍNH BẮC KÌ

Qua tài liệu và tư liệu thời kì thuộc địa

Tập 1

<i>Tựa</i>	7
<i>Lời Giới thiệu</i>	9
<i>Lời dẫn</i>	13
<i>Bảng chữ viết tắt</i>	19
• TỈNH BẮC GIANG	23
• TỈNH BẮC KẠN	96
• TỈNH BẮC NINH	142
• TỈNH CAO BẰNG.....	190
• TỈNH HÀ ĐÔNG	320
• TỈNH HÀ GIANG	482
• TỈNH HÀ NAM	542
• THÀNH PHỐ HÀ NỘI.....	592
• TỈNH HẢI DƯƠNG.....	662
• TỈNH HẢI NINH.....	826
• TỈNH HẢI PHÒNG.....	848
• TỈNH HÒA BÌNH	862
• TỈNH HƯNG YÊN	888
• TỈNH KIẾN AN	954

Mục lục

ĐỊA DANH HÀNH CHÍNH BẮC KÌ

Qua tài liệu và tư liệu thời kì thuộc địa

Tập 2

<i>Tựa</i>	7
<i>Lời Giới thiệu</i>	9
<i>Lời dẫn</i>	13
<i>Bảng chữ viết tắt</i>	19
• TỈNH LAI CHÂU.....	22
• TỈNH LẠNG SƠN	56
• TỈNH LÀO CAI.....	190
• TỈNH NAM ĐỊNH	244
• TỈNH NINH BÌNH	332
• TỈNH PHÚ THỌ	392
• TỈNH PHÚC YÊN	480
• TỈNH QUẢNG YÊN.....	518
• TỈNH SƠN LA.....	548
• TỈNH SƠN TÂY	596
• TỈNH THÁI BÌNH	620
• TỈNH THÁI NGUYÊN.....	698
• TỈNH TUYÊN QUANG	790
• TỈNH VĨNH YÊN.....	848
• TỈNH YÊN BÁI	890